

МКОУ «СОШ №10 им. А.М.Исмаилова»

План-конспект открытого урока

по кумыкскому языку.

Тема:

«Жизнь и творчество

М. Атабаева»

Подготовила и провела

учитель (кумыкского)

языка и литературы:

Саидова З.С.

г. Хасавюрт

Дарсны планы.

Тема: Магъамат Атабаевни яшаву ва яратывчулугъу «Урлангъан ажжал» деген поэмада дагну темасы.

Дарсны мурады:

1. М.Атабаевни яшаву ва яратывчулугъу булан кыысгъача таныш этмек.
2. «Урлангъан ажжал» - чебер охумакъ ва асарны чечмек.
3. Тил байлыгъыны ва маданиятыны уьстюнде ишлев.
4. Яшланы юреклеринде Ватангъа бакъгъан, анагъа бакъгъан сюювню тарбиялав.

Къолланагъан къураллар: М.Атабаевни яратывчулугъуну гъакъындагъы материаллар, М.Атабаевни суратлары, М.Атабаевни шиърулары булангъы магнитофон кассеталар, китаплары ва б.

Дарсны тюрлюсю: Янгы теманы англатыв дарс.

Дарсны гетиши.

I. Дарсгъа гиришив.

II/ Уйге берилген теманы сорав.

1) Шарип Альбериевни яшавун ва яратывчулугъун сорамакъ.

2) Ш.Альбериевни «Яшыртгъын яра» деген повестини кысгъача маънасын сорамакъ.

3) Повестни анализ этмек.

III. Уйге берилген Ш.Альбериевни «Яшыртгъын яра» деген повестин беклешдишив.

1. Солтан тав юртдан гечюп, къумукъ юртда ишлеме башлагъанда, къатыны Катя не деп язгъан эди?

2. Мадина Солтан булан сейлейгенде тылдагъыланы даву йылларында текген кыйыны гъакъда айтып неге оьпкеледи?

3. Солтан оьзюню ва агълюсюню яшаву гъакъда не деп айтды?

4. Завур Катяны кагъызын охугъан сонг не гъалгъа тюше?

5. Завур уйге кирген анасын нечик къаршылай ва не деп оьпкелей?

6. Мадина йылай туруп, не деп кант эте?

7. Мадина Катяны кагъызын охугъан сонг, завургъа нечик сейлейген болду?

8. Шу повестде чинк де намуслу адам кимдир? (Катя)

9. Огъар тынч болгъанмы олай этмеге?

10. Шу повестде не темалар гетериле?

(Сюювню, кылыкъ, хасият темалар, анна-атаны ва авлетлени арасыдагъы аралыкълар. Сав повестден кызыл йип йимик даву темасы оьтгериле)

11. Буланы насипсиз болгъанына чинк башлап не гюнагълы болуп токътай. (Дав).

1) Янгы темагъа гиришгенчеги лакъыр.

Уллу Ватан дау 1418 гюн узатылгъан. Шо кепмю яда азмы? Эгер фронтда оьзлени жанын къурбан этгенлени къабурларыны, олагъа аналар текген гезьяшланы, адамы даудан къачан къайтар экен деп бозаргъанланы, шо дау салгъан яраланы, ярты-ярым болуп къайтгъан сакъатланы санаву булан къараса, озокъда, шо нечакъы бола буса да кеп узакъ болжал герюне.

Хасавюрт районну «Эсделик китабында» 6265 дауда оьлген адамланы гъакъында язылгъан.

Яхсай – 410

Эндирей – 271

Костек – 179

Ботаюрт – 167

Байрамаул – 95

Чагаротар – 73

Боташюрт – 81

Темираул – 95

Муцалаул – 157

Куруш – 337

Могилевское – 82

Бамматюрт – 70.

Даву учгъуну тиймеген бир тухум да, бир ожакъ да болмагъан.

М.Атабаевни тавушу язылгъан кассетагъа тынглау.

Гиришив лакъыр.

Бырынгы заманлардан берли бизин халкъны яшавунда ананы аты да ва Тенгирини аты да янаша юрюген. Бырынгы бир батыр улан «Мени учун ананы ихтияры да, Аллагъны пурманы да бир йимик» деп айтгъан дей.

Шо саялы буса ярай, бизге яшавда инг аслу затланы ананы атын тутуп айтабыз. Ана Эл, Ана топуракъ, Ана тил, Ана жаным. Булар бек гючлю ва къудратлы сезлер.

Къарткъожакъны, Макъсуманны анасы, Абдулланы, Айгъазини анасы, Аманхорну анасы, Уллубийни, Зайналабитни анасы.

Анна деген сезню маънасы уллу, агъымы къулакъгъа айрыча арыв чалына.

Биз охужакъ асарда ана уллу Ватан дав булан байлавлу берилген. Немец фашистлер бизин сыйлы ва къудратлы Ватаныбызгъа чапгъын этип башлагъан давда бизин халкъ уьстюн гелгенли арадан 60 йыллар оьте тура буса да, давну аччы яралары бизин юреклерибизден тайып битмей. Энниден сонг 100 йыллардан да шо гюнлер унутулмажакъ. Неге туююл де Ватаныбызны аявлу топурагъын аявсуздан таптап, халкъны къыйынлыкъгъа тарытып гелеген фашистлени къувуп тайдырмакъ, янчып екъ этмек учун от яллыны ичинде, янгурдай явагъан гюллени алдында титиремей, бюдюремей, жанларын – санларын къызгъанмай, тешлерин берип ябушув юрютеген миллионлар булангъы бизин къоччакъ, батыр уланларыбыз, къызларыбыз,

къардаш – къурдашларыбыз, азиз жанларын аямайлы къурбан этген.

Дав йылланы шо агълы, зарлы гюнлерин жумаларын, айларын юхламай йибереген, давгъа гетген аявлу авлетлерини артындан бозарып, гезьяшларын теге туруп уйлеринде кемексиз къалгъан аналаны «Къачан гелирлер, герюшер гюнлер къачан болур экен, давлар къачан токъталар экен? – деп, уланларын гезлеп умут этеген гьалда юреклери къысылып, тарланып, харланып, ич бавурлары яллап, оланы герме гьасирет къалып, дюнъядан гетгенлери аз болгъанмы?

б) Сезлюк иш.

Тенгирим – аллагъны бир аты.

Мекенли – толу кюйде.

Алапдай шишегенде -

Элек айланмай –

кулаклар –

ишара –

мунглу –

зинданланы –

беззек -

3) «Урлангъан ажжал» деген поэманы англата туруп, гесеклетип охув.

III Яңгы теманы англатыв.

1) Гиришив лакъыр:

Бугюн биз М.Атабаевни яшаву ва яратывчулугъу булан таныш болажакъбыз. Ону «Рлангъан ажжал» деген поэмасын охужакъбыз.

Узакъ къалмай кеп уллу байрам болажакъ. Ким айтар? Къайсы байрам болажакъ? (Уллу Уьстюнлюкню 60 йыллыгы болажакъ).

Шо давда бизин кеп язивчуларыбыз ва шаирлерибиз ортакъчылыкъ этген. Ким айтар къайсы язивчулар давну ортакъчылары:

1. Абдулвагъал Сулейманов.
2. Ибрагъим Керимов.
3. М-С Ягъияев.
4. А-П Салаватов.
5. Эфенди Капиев ва ш. башгъалары.

Оланы бирлери давда жанларын къурбан этген. Шу сиз айтгъан шаирлени къайсылары давда оьлген? (А-П. Салаватов).

Давда ортакъчылыкъ этгенлеринден къайры давну гъакъында язагъан шаирлер ва язивчулар да бар?

Ким айтар, бизин Дагъыстан шаирлерден ва язивчулардан давну гъакъында язагъанлары къайсыларыдыр? Оланы къайсы шиъруларын сиз билесиз?

- Расул Гъамзатов.
А. Жачаев.
Б. Магъамматов.
Г. Къонакъбиев.
М.Атабаев ва ш. башгъалары.

Бизин къумукъ адабиятта Уллу Ватан давну темасы гермекли ерни тута. Белгили къумукъ язивчуларыбызны ва шаирлерибизни арасында шо темагъа байлавлу асарлар язмагъан бирев де екъ десек, ялгъан болмасбыз.

Эсгерилген тема бизин пагъмулу шаирибиз Магъаммат Атабаевни яратывчулугъунда айрокъда кеп ерни тута.

Озокъда, Уллу Ватан давну йылларында М.Атабаев гиччи сабий яш болгъаны бизге белгили. Шо гъакъда ол булай дей:

1. Биз тувгъаныбыз, оьлегенде аталар,
Ватаныбыз яллайгъанда дав отда,
Хыйлысына мени тенги яшланы
Атын къойгъан оьлгенлени фронтда.

5. Эрнек чыкъгъан тари йимик саргъайып,
Къарав етмей къаммакъ йимик болсакъ да,
Биз оьсгенбиз, дав йылланы яшлары,
Оьлмегенбиз, ач ялангъач къалсакъ да.

2) Шаирни яшаву ва яратывчулугъу гъакъында къысгъача сез.

М.Атабаев 1938 й. Яхсайда тувгъан.

М.Атабаев М.Горькийни атындагъы Адабият институтну битдирген. Шондан олда Хасавюрт педучилищени эки йыллыкъ спецкурсларын битдирип,

учитель болуп ишлеп турган. Институтну битдирген сонг ол «Ленин елу» газетде, Дагъыстан китап издательствода ишлеген, гъали «Тангчолпан» журналны редактору болуп ишлей.

М.Атабаев 1963й – нчю йылдан тутуп СССР-ни Язывчуларыны союзуну члени.

М.Атабаев бугюнго яш язывчуланы байракъчысы болуп арагъа чыкъды. Озюню наслусуну вакили болуп олай уста язаган шаирни къумукъ адабиятта тапма къыйын.

Ана тилни яхшы билеген къумукъ шаир рус ва дюнья адабиятны уллу гуманист традицияларындан уьлго алып, оланы къанына сингдирип оьсе.

«Яшавдан къуваныв, ондан тоймайганлыкъ, халкъгъа къуллукъ этмек учун тувганын гъис этегенлик. М.Атабаевни шиъруларында ажайып инчелик, эдеп, уялчанлыкъ булан берилген. Шаир къычырмай, биревге де дарс бермей, адамлагъа сырын чече, шо саялы да огъар инанасан.

«Мен яшавдан тоймаганман» деген шиърусунда М.Атабаев генг оьлчевде ойлашаган ва гъис этеген, чыныкъган, сынавлу шаир болуп танылды.

Мен гъашыкъман, яшав, сагъа гъашыкъман,
Аччынгни да, татлингни де билгенмен,
Сюйгенине талпынаган яш йимик,
Мен яшавгъа сююв учун гелгенмен.

Шаир айтаган гъашыкълыкъ, сююв уланны къызгъа болаган сююво тьююл, бьютюн яшавну къуршайган, элни, халкъны оьлчевондеги сюювдюор. М.Атабаевни башлапгъы шиърулары 1957 – нчи йылда «Ленин елу» газетни, «Дослукъ» альманахны бетлеринде чыкъма башлай ва яш шаир гъазир оьзюне охувчуну тергевюн тартма бажара.

Шаирни биринчи «Излей къалганман» деген шиъру жыйымы 1963 йылда къумукъ тилде чыгъа. Гъали буса ону отузгъа ювукъ китабы чыкъган «Елдаман» (1969 й), «Гюнлер гетип бара», «Бавдагъы балыкълар»,

«Урланган ажжал», «Елтабар», «Ант», «Намуслу сез», «Тоба», «Кекню – ерни сююнчю», «Турналар» ва шолай башгъалары.

М.Атабаевни китаплары орус тилде де чыкъган. Ол «Алтын къаз», «Верегиз, инсанлар, верегиз» деген драма асарланы яратган. Шолар къумукъ театры сагънасында салынган.

Оьзге тиллерден М.Атабаев кеп асарланы таржума этген. Ол С.Михалковну «Барган эдим Кавказгъа», Р.Гъамзатовну «Мени Дагъыстаным», Т.Зумакулованы «Амалларым аявлу» деген китапларын ва шолай да белгили кеп шаирлени шиъруларын къумукъ тилге гечюрген.

М.Атабаев язган шиърулар халкъ арада йырлана гелегени кеп йылар бола: «Аталар», «Айлана, айлана», «Насибим мени», «Къызардашлар, къызардашлар», «Верегиз, инсанлар..» Шаирни юзден де артыкъ йырлары йырланып тура.

3) Шаирни бир йырын йырлатыв.

Пагьмулу кьумукъ шаирибиз М.Атабаев 30 йыллар алда язган «Урланган ажжал» поэмасыны уьстюнде ишлежекбиз. Бу поэма охувчулагъа бек таьсир эте.

Бу поэма уьстденсув язылып къалган буса, шолай таьсир этмес эди.

Поэма, давгъа 3 уланны йиберген ананы гъакьында. Уьч де уланы давда оьле. Анагъа экевию оьлген деп кагъыз етише. Ахырынчы уланы оьлгенни ана билмей. Юртда поч уьлешеген почталъон о кагъызны берме болмай, элтип юртну ягъасындагъы сувгъа ташлап къоя.

Бу терен маъналы асар шулай дертлюклер булан башлана:

Дюнъяда нечев етмей?
Оьлчеме оьлчев етмей?
Янгыз бизин ожакъгъа
Давдан сонг уьчев етмей!

Уьчев булан бите деп,
Гелмесин эсигизге
Тюппе – тюз санаса чы,
нечев де етмей бизге.

Шо сатырлар булан автор гъар ожакъ Уллу Ватан давда аявлу адамларын, савлай уьлке буса кеп миллионланы санавунда ватандашларын тас этгенни айтмагъа сюе.

Гиччи заманында дарслардан сонг поч уьлешеген Магъаммат даву азабын чекген гъар агълюню, гъар юртлусуну къыйынлыкъларына ортакъчы болуп, оьзю айыпльдайд, юрегинде топлагъан кеп затны охувчулагъа малим этмеге къарай.

(II ва IV гл. гесеклерин охув).

Бу поэмада уьч де уланын давгъа йиберип, гъар гюн де, гъар гечеде, аявлу балалары къачан уьйге къайтар экен деп, орам башда бозарып турагъан амалсыз ананы келпети нече де уста берилген. Вагъит Атаев, шаир, шо гъакъда булай дей. М.Атабаев яратган шо келпет мен Мехаил Шолоховну «Адамны къысматы» («Судьба человека») ва «Рус хасият» («Русский характер») деген бютюн дюнъягъа белгили асарларындагъы игитлени келпетлери булан, бир де тартынмай тенглещдирер эдим». Шолай гъисап чыгъарма борчлу этегенни биз шу сатырланы охугъанда англайбыз.

Бир гетди, эки гетди,
Гетди уьчюнчю яшы.
Эртенге ап – акъ болуп
чыкъды ананы башы.

Къачан орамгъа чыкъсам
Сумкам булан инбашда,
Шо къатын кагъыз къарап
Турады орам башда.

Турады баврун тутуп,

Бавуру яра йимик,
Турады сорав йимик,
Сорав ишара йимик.

Гез юмсанг да, гез алдында «сорав ишара» йимик бюгюлген ананы гересен
шолай оьз Ерин тапгъан тюзевлю тенглешдиривню къайсы шаир де тапма
болмай.

М.Атабаев охувчуну гъайрангъа кълдырагъан, бирев де кълламагъан чебер
сезлени, ошатывланы нече де бажарывлу тапмагъа бола. Ананы суратлай туруп,
шаир булай дей:

Эки гезю – бир сорав,
Эки гезю – юз ерав,
Юрегимни, кълумну
Къартыллата шо кълрав.

Тез – тез кагъызны салып
Къартыллайгъан кълуна,
Къайгъыдан кълчагъандай,
Алгълсадым елума.

Бир яман аваз чыгъып,
Бирден артгъа къларадым
Кек ургъан Терек йимик
Ана авуп барады.

Ананы эки де гезю кълравундагъы бир сорав: баламдан кагъыз екъму?

Юз ерав – балам савмукен, огълар бир балагъл сама гелмегенми экен?

Кълумукъларда айгълв бар «Ана ерайгъландай болмайым».

Бир уланы давда оьлген деген кагъызны тапшургъланда «Кек ургълан терек
йимик» авуп барагълан амалсыз ананы скюлдюрю сенден ихтиярсыз гез алдынга
гелип токътай.

Экинчи уланы оьлген деген аччы хабарны билдиреген кагъызны алып
баргъланда анна булай суратлана.

Эки гезю – ялбарыв,
Не болгълан яшыма деп.
Эки гезю – буварыв,
Гертисин яшырма деп.

Ана къларай сумкада
Не барны билегендей
Кагълыз бердим кълуна
Балагълны берегендей.

Къланатын кълартыллатып
Кълушлар ойналар оьрде.

Къанаты сынган къушдай

Ана тырпыллай ерде.

Бу ерде биз Атабаевге поэзияны пагъмулу чырчысы деп айтсакъ да тийишли. Маънасы от ялындай биширеген къайгысы къоргъашындай авур уьчюнчю кагъызны берип болмай, почтальон яш, языкъ ананы гергенде булай тарлана.

Огъ къысмаат, къагъру къысмаат.

Нетесен, ойнаймысан?

Къачан болганча ана

Чыдар деп сынаймысан?

Тургъан эки де яшын

оъз къол булан гемгендей.

Эни уьчюнчю яшны

Сюегине гелгендей.

Эки гезю – эки етим

Эки гез – эки яра.

Йылай туруп гезлери

Къып – къызыл болуп бара.

Ананы аяп, оълю сюекдей авур шо уьчюнчю кагъыз берилмеген. Уьчюнчю уланы сав деп гъали ана айлана.

Къоркъа дав дагъы болса,

Къара гюн гележекден,

Сайки къайтып битмеген

Гиччиси оълежекден.

Кеп йыллар гетгенде де почтальонну гезю алдындан шо ана таймай.

«Мен тюз этгенменми?» деген сорав къыйнай.

(XII гл. гесегин охув).

Ана уланы сав деген умут булан оълюп гете. Умут деген зат ахырынчылай оълеген зат.

Къой ана учун уланы сав кюйде къалсын!

Поэманы ахырынчы куплктин охув.

54. Поэманы беклешдиреген соравлар.

1. Поэмада не масъала гетериле?
2. Нечик ойлашасыз, асаргъа «Урланган ажжал» деп неге къоюлган экен?
3. Сиз нечик ойлашасыз, почтальон тюз этгенми анагъа кагъызны бермей?
4. Башлап ана уланлары давгъа гетгенче нечик болган?

Сонг ахырда ана не гьалгъа тюше?

5. Шу поэманы гьакъында чакъырылып гелген адамны сейлетив, яда поэманы язмакълыкъгъа не зат себеп болгъанны гьакъында муаллимни сезю.
6. Поэманы алда уйренгенлер бар буса олагъа гесеклерин генгюнден айтдырив.
7. Давну гьакъында башгъа авторланы шиъруларын айтдырив.
8. Ахырынчылай этилеген лакъыр.

60 йыллар тамамланажакъ. Уллу Дюнья даву битсе де, гъали давлар екъ деп айтмагъа бажарылмай. Къырыкыбыздагъы Чечняда дав юрюлдю. Сав дюньяда террор даву юрюле.

Мени эсима гелеген кюйде шо давланы чинк де писи, чинк де рагъмусузу, чинк де намуссузу. Неге тюгюл бир гюнагъсыз адамланы гече юхусуну ичинде, гюндюз хапарсыз турагъанда атылта. Театрланы, больницаланы, школаланы къуршап ала. Бир гюнагъсыз яшлар, къатынлар, къартлар оыле.

1 сентябрьде Бисланда болгъан теракт ны унутма ярамай.

Давну ортакъчыларын, онда оылгенлени бизге унутма бир де ярамай. Олар къанын, жанын аямай бизин насип учун ябушгъан, бизин гележекдеги насипли яшавубуз учун ябушгъан.

Биз аналагъа дав гелтирген къыйынланы, къайгъыланы унутма герекмейбиз. Фашистлер бизин дюньяны ер юзюнден екъ этме къаст этегенни биз унутма герекмейбиз.

Биз бугюн барыбыз да айтабыз: « Екъ болсун давлар!»
«Бизге давлар тарыкъ тюгюл!!!»

9. М.Атабаевни «Ананы ыйры» деген шиърусун охутув.

Дарсны артында бары да яш «Верегиз, инсанлар, верегиз» деген йырны хор булан йырлай.

5. Уйге иш берив.

6. Дарсны жамын чыгъарив.

Сав болугъуз!